

FOLIA
URALICA
DEBRECENIENSIA
1.

Debrecen
1989

A DEBRECENI KOSSUTH LAJOS TUDOMÁNYEGYETEM
FINNUGOR NYELVTUDOMÁNYI TANSZÉKÉNEK
KIADVÁNYA

Szerkesztette:

Keresztes László és Kiss Antal

ISSN 0239-1953

©Keresztes László & Kiss Antal, 1989

A merja (meri) a finnugorság finn-permi ágához tartozó holt nyelv, mely szubsztrátumként teljesen beleolvadt az oroszba, s ha a feltevések szerint létezett írásos emlékeiből akár egy is fennmaradt, még az is várja felfedezőjét.

Ebben a nyelvleírás számára mostoha helyzetben vállalkozott a szovjet szerző a merja nyelv rendszerszerű bemutatására, a lehetőségek szerinti teljes rekonstrukciójára. Munkájában főként a T.Sz.Szemjonova, M.Vasmer és O.V.Vosztrikov által közzétett adatokat s a poszt-merja területek nyelvjárási és argó-szótárainak anyagát használta fel, természetesen szigorú kritikával.

A Bevezetés (5–12. old.) a merja nyelv elterjedésére, a merjék történetére, az etnonim eredetére vonatkozó nézeteket s az eddigi kutatásokat foglalja össze.

A régészet azt bizonyítja, hogy a merja törzs már az i.e.I. évezredben önállósodott. Lakóterületén elődje a fatyanovói kultúra indoeurópai lakossága lehetett. A IX–X–XI. századi orosz krónikák többször említik a saját nyelvükön beszélő merjákat, de mivel a későbbiekben nem írnak róluk, sokáig úgy vélték, hogy erre az időszakra esett a keleti szlávokkal való teljes asszimilációjuk. A történelmi források tanúbizonysága szerint azonban a merjék még a XV–XVI. században is őrizték etnolingvális sajátosságait, sőt a keleti peremvidéken néhány csoportjuk egészen a XVIII. századig használta a nyelvet. A „Merszkij sztan” adminisztratív elnevezést mindenesetre a XVIII. század közepén is jegyezték. A Vlagyimir-Szuzdali fejedelemségben a merja nyelv egyenrangú volt az oroszsal és a göröggel. A Moszkvai Ruszban, mely az orosz állam központja lett, a merja egyike volt azoknak a törzseknek, amelyekből létrejött a nagyorosz nemzet.

Tkacsenko elveti azt a Castréntól eredő nézetet, hogy a *meri* népnév a *mari* szláv kiejtésű változata lenne, s az ebből adódó következtetést, hogy a cseremisiz és a merja törzsek között közeli rokonsági kapcsolat volt. Egyelőre azt sem tudjuk, „belső” elnevezés volt-e egyáltalán — s ekkor a merjék egészére, vagy pedig csak egy csoportjukra vonatkozott — és nem valamelyik szomszédos nép nevezte el így őket. Mindenesetre felhívja figyelmünket a *merja*, *erza*, *moksa*, *vadja* finnugor népnevek alaktani hasonlóságára.

A könyvben a hangtani rész a legterjedelmesebb (13–93. old.).

Milyenek azok a tények, amelyek alapján bizonyos mértékig képet alkothatunk a merja hangrendszeréről? Egyrészt figyelembe kell venni az orosz nyelv merja eredetűnek tartható lexikai elemeit, másrészt az oroszban az olyan szláv eredetű szavakat, amelyeket a régen merjék lakta területen használnak, s feltehető, hogy finnugor, azaz merja hatás érte őket. A fonetikai rendszer rekonstrukcióját Tkacsenko két lépésben hajtja végre. Először a nem merja eredetű orosz tájszavak (16–42. old.), majd a merja vonatkozású orosz szókincs és földrajzinévanyag alapján végzi a vizsgálatokat (42–90). Részletesebb elemzésre csak a konsonantizmus körében vállalkozott, tudvalevően itt általában észrevehetőbbek az elmozdulások. A fejezet végén táblázatban foglalja össze a kikövetkeztethető fonémákat és változataikat (aláhúzással jelölve), illetve a hangrendszer egyéb elemeit (89. old.).

Magánhangzók:

i	ü?	u
e	ö? [ø]	o [ō]
ä		
	a	

Mássalhangzók:

p/B	t/D	t'/D'	k/G	
β/[u]	s/Z, š/Ž	i, s'/Z'	γ?	h
	δ?			
	c č			
m	n	n'	ŋ	
	l/L	l'		
	r/R	r'?		

A fonetikai vizsgálatokkal jól megvilágíthatók a finnugor kapcsolatok. A merjának az uráli alapnyelvtől öröklött sajátosságai: az első szótagi hangsúly, melyet az utolsó szótagok redukciója és a középső szótagok kiesése igazol; nincs zöngés-zöngétlen fonológiai oppozíció; szóeleji helyzetben csak magánhangzó vagy egy zöngétlen ill. szonáns mássalhangzó állhat; a palatális mássalhangzók megléte; a PU *w* β -ként őrződött meg; megvan az alapnyelvi kétféle *e* hang. Viszont nem őrződtek meg a gemináták, nem jött létre a konsonantizmusban a hosszú-rövid oppozíció. Valószínűleg hiányoztak a hosszú magánhangzók is; a diftongusokat egyértelműen nem lehet kimutatni. A fokváltakozás nem alakult ki. A mássalhangzó-rendszer gazdagsága a cseremisszel és mordvinnal rokonítja. Megvan az *s* és *ś*, *c* és *č*. A mordvinnal ellentétben azonban itt nem fejlődtek ki a zöngések, *s* a cseremisszel szemben nem váltak általánossá a β , δ , γ hangok, melyek a *p*, *t*, *k* gyengülésével jöttek létre. A zöngétlen szonánsok (melyek a merja, moksa-mordvin és részben az osztják nyelvre jellemzőek) csak helyzeti fonetikai változatai voltak az *l* és *r* fonémának. A *B*, *D*, *G* félzöngés hangok a balti-finnre emlékeztetnek, fonémává nem váltak a merjában.

A merja nem fejlesztette ki vagy nem őrizte meg a magánhangzóilleszkedést. Csak halvány nyomai vannak, s inkább a germán umlautra hasonlít. Pl. orosz бѣзли < *βōzli 'возле'.

Merja fonetikai sajátosságnak tartható, mivel a finnugor nyelvekben sehol sincs meg, a magánhangzók egy fokkal való zártabbá válása az új zárt szótagokban: +palo > pol 'falú', +orēmō[<< +oraβa] > +urma 'mókus'.

Az *ō* és *ü* megvolt, de ahhoz, hogy dönteni lehessen fonéma voltukról, kevés a rendelkezésre álló anyag.

Viszonylagos biztonsággal 18 mássalhangzó- és 5 magánhangzófonémát lehet megállapítani, de mivel a finnugor nyelvekben mindenütt magasabb számokkal találkozunk, valószínűnek tarthatjuk, hogy a merjában is több fonéma lehetett.

Egészében a merja hangrendszer a legközelebb a volgai areál rokon nyelveihez áll, bár néhány jellegzetessége a balti-finn nyelvekhez közelíti. A mássalhangzók palatalizáltsága pedig az ugor ággal mutat hasonlóságot. (Lehetséges, hogy ősi kapcsolatra utal a protomerja és az ugorok között.) Feltehetően a merja tükrözi azt az állapotot, mely a proto-balti-finnt jellemezte a Baltikumba való áttelepülés előtt.

A grammatikai rész (94–129. old.): a morfológia és a szintaxis rendszere nagyon töredékes. Aránylag nagyobb eredményeket csak a főnév körében ért el. Tkacsenko az orosz szubstrátum-jelenségek és az irányhármasság feltevése alapján rekonstruálja a merja főnévi paradigmát, melyet a proto-balti-finn és az ősmordvin ragokkal egy táblázatban közöl (99. old.). A következő oldalon pedig a +*palo* főnév deklinációját találjuk a finn, moksa és magyar példákkal párhuzamosan. Az esetvégződés a balti finnre és a mordvinra hasonlítanak, egyetlen kivétel a PlNom, mely a magyarhoz közelíti. Sajnos a szerző itt összekeveri az esetragok és számjelek kategóriáit. Sehol sem említi, hogy a Nom végződése minden bizonnyal $\emptyset$ volt, s ebből adódóan a +*palok* 'faluk' szó tő+Pljel+ $\emptyset$ szerkezetű.

A ragozási minta Tkacsenkónál:

Sg Nom +*palo*
 Gen ++*palon*
 Part ++*paloDa*
 Iness ++*palosna*/ [>] ++*palosa*
 Illat +*palos*
 Elat ++*palosta*
 Adess +*palolna*/ [>] ++*palola*
 Allat ++*palol*
 Ablat +++*palolDa*
 Voc +*afaj* 'apa!'
 Pl Nom +*palok*

A melléknévről (101-), számnévről (104-) és névmásról (107-) szóló fejezetekből igen kevés valóban morfológiai adattal leszünk gazdagabbak. Az igerendszer rekonstrukciója is egyelőre sikertelenségre ítélt vállalkozás, hiszen a merja eredetű orosz igék ritkán tudósítanak valódi merja igealakokról, mivel az igeképző és -rag orosz. Viszonylag jól a +*wolę* PFU létige fejleményei őrződtek meg: +*e jola* < +*ej olō* 'nincs'; +*jon* < +*on* 'van'; +*ul* 'volt'; +*jolus* < +*joloZe* 'legyen'.

Az igenevekről szólva (116–122.) érinti a merja participium és infinitivus kérdését. Feltehető egy -*βa* jelen idejű és egy -*sa* múlt idejű aktív participiumképző. Ismert a -*ma* deverbális szubsztantivumképző (pl. *Кострома, Кинешма*), mely nem azonos az infinitivus képzőjével, de a finnugor analógiák alapján valószínű, hogy a -*ma* végű főnév illativusi alakja betölthette ezt a szerepet.

Az egyéb szófajok — határozószók és predikativumok, kötőszók, partikulák, indulatszavak — vizsgálatakor (122–125.) újabb érdekes ugor párhuzamokra bukkanunk. A merja +*nemen* orosz nyj. *нeмeнь, нeмaнь* 'nincs' szó második része a magyar *nincsen* -*en* elemére hasonlít. Az egyetlen ismert +*pa* 'és' merja kötőszónak osztják megfelelése van. A +*μaj!* indulatszó megfelelője lehet talán a magyar *vaj!*, *vajh!*, *vallyha!* is.

A mondattani rész (126–7.) nem egészen másfél oldalon néhány észrevételre szorítkozik. 1. Feltehető, hogy a merjában a jelző megelőzte jelzett szavát, amint azt néhány szókapcsolatból fejlődött összetett szó mutatja. 2. A névszói állítmányú mondatokban copula fordulhatott elő. Pl. +*si jon* orosz argó: *сeнь* 'ez van'. A copulás szerkezetek a balti-finnre hasonlítanak. Az indoeurópai hatással a merjában is számolhatunk.

Noha sok kérdésre nem kaptunk választ — pl. lehetett-e ragozni, egyeztetni a melléknevet, volt-e melléknévfokozás, milyen volt a Px-ragozás, a kijelentő és a felszólító módon kívül milyen igemódok lehettek még, megvolt-e az alanyi és tárgyias ragozás kettőssége, volt-e névutó, esetleg előjárószo, szenvedő participium és határozói igenév stb. — a rekonstrukció alapján mégis levonható néhány tanulság. A merja nyelvföldrajzi helyzete és a kapott grammatikai kép nincs egymással ellentmondásban: a balti-finn, a mordvin és a cseremisiz között helyezkedik el. A rekonstruált adatok nem bizonyítják, hogy a merja és a cseremisiz között szorosabb kapcsolat lenne. Lehetséges, hogy voltak merja — ősmagyar kontaktusok, mikor a merjék a finn-permi törzsek legkeletibb szálláshelyein éltek.

A szókészlet tanulmányozása lényegében áthatja az egész könyvet. A szorosabb értelemben vett lexikológiai vizsgálatok (130–188. old.) két alfejezetbe rendeződnek: 1. a szavak merja eredetének bizonyítása — etimológiai rész, kb. 100 szót tartalmazó szótár és 2. a merja szókincs rendszerszerű, tematikus és eredet szerinti bemutatása.

A merja lexikológia egyetlen forrása az orosz nyelv, annak dialektusai és szociolektusai, a toponimák és etnonimák rendszere. Figyelembe kell venni a lehetséges materiális átvételeket, illetve a merjanizmusokra figyelmeztető tükörfordításokat.

A következtetéseket levonva (185–188.) értékes számszerűségekre derül fény: a 68 finn-ugor merja tőszóból 52-nek van balti-finn megfelelése, 48-nak mordvin, 38-nak cseremisiz, 36-nak permi, 31-nek lapp és obi-ugor, 28-nak magyar, 21-nek van szamojéd párhuzama. A lexikológiai arányok szerint tehát a merja a finn-permi csoport finn ágához tartozik. Ezt nemcsak az eredeti, hanem a korai kölcsönzött elemek is bizonyítják. (Pl. balti + *kāha* 'kakukk', germán + *βāhō* 'kevés', *sežum '7' stb.) Az ugor ággal valószínűleg a hitélet területén kerültek szorosabb kapcsolatba: pl. +*hali* 'meghal', +*lii* 'lélek'.

A szókészlet bulgár, balti, görög, szláv-orosz, indoeurópai (összláv) kapcsolatokról is árulkodik.

A Zárszóban (189–193.) Tkacsenko a merja nyelv kutatásának fontosságát és sürgető feladatait foglalja össze.

A 194. oldalon a nem kevésbé túlzó Szövegek cím alatt találunk az előzőkben már előfordult három rekonstruált mondattörédeket, melyek bevezetéssel és fordítással-értelmezéssel együtt sem tesznek ki fél oldalt.

A rövidítésjegyzék, forrásmunkák felsorolása és a téma irodalma zárja a kiadványt.

A könyvet melegen ajánlom mind a finnugristáknak, mind a szlavistáknak és a russzistáknak, s azoknak, akiket érdekel az általános nyelvészet fontos témája: a szubsztrátum-elmélet. S mindezek közül is főleg azoknak, akik a gyenge nyomda- és kötéstechika okozta szemrontó nehézségek ellenére is képesek végigolvasni egy orosz nyelvű szakkönyvet.